

5b Luie sierlijnen, een “egelnimbus” en koppen met naar boven uitwaaiende snorharen

1. De productie van de Brusselaar Bartholomeus van de naast die van Lierse borduurders

Ze moeten elkaars productie gekend hebben, de Lierse borduurwerkers die in opdracht van Abt Matthieu Volders paramenten maakten voor de abdij van Averbode, van wie de gebroeders Van Roesbroeck het ontwerp voor het Hoogstraats kazuifel direct of indirect benut moeten hebben, enerzijds, en de Brusselse borduurder Bartholomeus van de Kerckhove (= Barthélemy van den Kerckhoven) anderzijds. Abt Volders liet ook Bartholomeus van de Kerckhove een en ander maken voor zijn abdij. Zoek maar naar “Kerckhove” en “Roesbroeck” in dit PDF-document:

<https://ia902708.us.archive.org/20/items/commroyalesartet02belg/commroyalesartet02belg.pdf>

KIK Clichénr. B087369.

Het Laatste Avondmaal op het door Bartholomeus van de Kerckhove geborduurde rugschild van een “Koorkap van Keizer Karel”. De hostieschennis van het Brusselse “Sacrament van Mirakel” werd op het rugschild van een andere koorkap van dezelfde set geborduurd in

Abt Volders verwees bij een opdracht aan Van de Kerckhove naar diens eigen paramenten met het motief van “het sacrament van Mirakel” die hij gemaakt had voor de Kathedraal van Brussel, waarvan nota bene werd gezegd dat ze van Keizer Karel V kwamen. Karel V schonk in ieder geval zeven grote glas-in-lood-ramen waarin het verhaal van de hostieschennis in 1370 uitvoerig in beeld wordt gebracht:

Brusselse Joden hadden geconsacreerde hosties bemachtigd, die ze (- op Goede Vrijdag in de Synagoge, naar men later beweerde -) met dolken doorstaken. De hosties gingen bloeden, en dat kwam uit. Het kwam de Joden van Brussel en die van Leuven, die geacht werden medeplichtig te zijn geweest, te staan op executie op de brandstapel.

De geborduurde voorstelling van de hostieschennis lijkt door popperigheid met een hoog Suske-en-Wiske-gehalte uit een andere wereld te komen dan de koorkap die Van de Kerckhove maakte voor Zoutleeuw. Zijn de Joden vóór de tafel achterovergevallen van de schrik toen de hosties begonnen te bloeden, of hebben ze zich gillend van het lachen op de grond gegooid? (De meest linkse hostieprikket heeft een “luie kringellijn” op de zoom van zijn opvallende rok, wat je pas ziet bij stevig inzoemen.)

Zie over de zogenaamde hostieschennis (die op nogal wat plaatsen in heel Europa uit de duim gezogen werd) de uitstekende studie van Luc Dequeker, *Het Sacrament van Mirakel, Jodenhaat in de Middeleeuwen*, Davidsfonds/Leuven 2000 (136 pagina's). Te vrezen valt dat ook Antoon van Lalaing en Elisabeth van Culemborg enthousiast mee hebben gedaan aan de verering van het *Sacrament van Mirakel*. De simpele versiering van de openhangende splitmouwen van de Hoogstraatse dalmatieken - die Gravin Elisabeth wel eigenhandig gemaakt zou kunnen hebben - staat er misschien niet helemaal los van. Om de misdadige kolder over de hostieschennis en daardoor uitgelokte bloedwonderen beter te begrijpen, mogen we ons realiseren welke buitensporige verering er ontstond voor de geconsacreerde hostie, die het Lichaam en Bloed van Christus is volgens de leer van de transsubstantiatie, de hostie waarvoor bijvoorbeeld enorme sacramentstorens werden gebouwd waarvan onder meer in Naumburg en in Zoutleeuw nog fantastische voorbeelden te zien zijn. Rechts de sacramentstoren van Zoutleeuw

Foto JvH

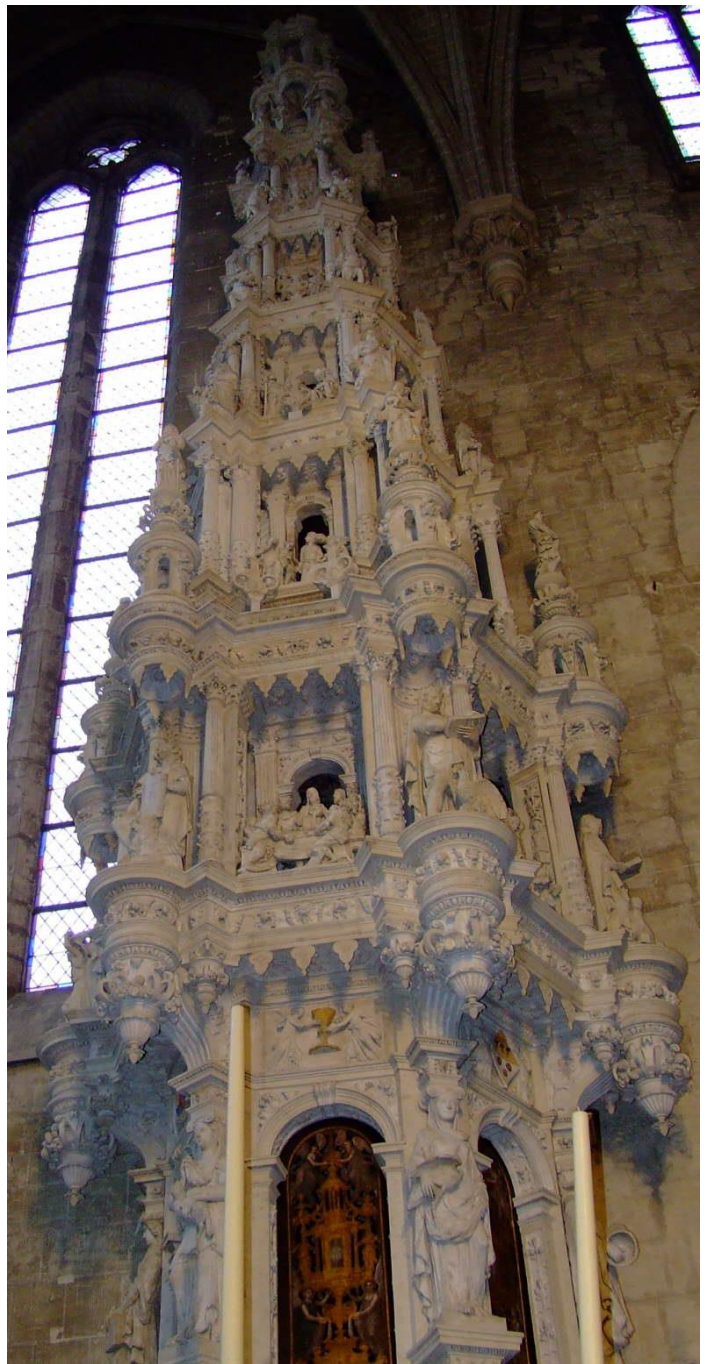
Aan de bewuste Brusselse (grote) set “paramenten van Keizer Karel” hebben veel handen bijgedragen. Of er een of meer makers van de Hoogstraatse paramenten tussen zitten, is heel misschien nog te achterhalen. Verdere concentratie op aan Bartholomeus van de Kerckhove toegeschreven borduursels blijkt in elk geval de moeite waard.

Op de valreep zag ik in de foto's die Sofie Nagel maakte van de doornenkroning op de Hoogstraatse koorkap stukjes “luie kringellijn” opduiken als versiering van de zoom van de spotmantel van Christus bij de doornenkroning (onderaan). Ook in aan Van de Kerckhove toegeschreven productie duiken wel degelijk luie kringellijnen op.

De luie kringellijn met als variant een luie zigzagversiering van zomen en boorden is aangenaam vaak te vinden in de Brusselse productie van Van de Kerckhove, maar interessanter zijn die kringellijnen in combinatie met andere markante zaken in de door het KIK aan Van de Kerckhove toegeschreven productie voor de Geertrui-abdij te Leuven.

Een link met het Hoogstraats kazuifel in productie van Bartholomeus van de Kerckhove voor een augustijner abt in Leuven

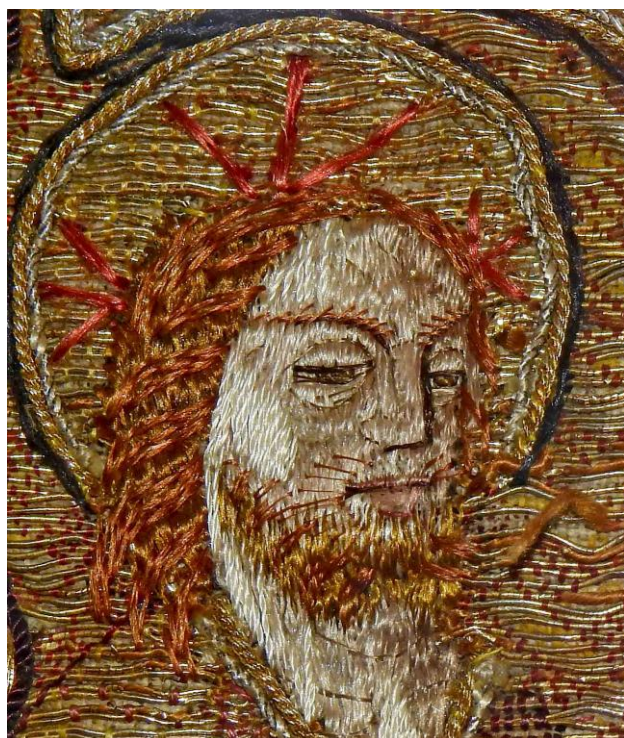
In Leuven bestelde Philip van Hosden, abt van de Geertrui-abdij een (door het KIK op 1558 gedateerd) vierstel dat opvallend vaak gekenmerkt wordt door een duidelijke voorkeur door de luie kringellijn als zoomversiering maar ook door een typische, stekelig stralende,

“egelnimbus” voor Christus, en bovenal door krachtige koppen - met name Christuskoppen - met baard- en snorharen als een stralenkrans rondom de mond, waarbij de snorharen naar boven uitwaaijende, alsof de bovenlip enorm getuit wordt. **KIK-objectnr. 50705 enz.** *Precies zulke ruige Christuskoppen vielen mij ook op in de borduursels van het Hoogstraats kazuifel, hier te zien in foto's van mijzelf:*

Hierboven Christus die als tuinman verschijnt aan Maria Magdalena; rechts Christus die verschijnt aan de ongelovige Thomas.

Links Christus die speciaal aan Sint Petrus verschijnt; hieronder Christus bij de maaltijd met de Emmausgangers.

Ik dacht dat deze Christuskoppen met “egelsnor” wel uniek zouden zijn, maar ze blijken ook elders nogal vaak voor te komen.

Er was ook een “egelnimbus” voor Christus die echter in de Hoogstraatse productie ontbreekt. Daar heeft Christus een schijfnimbus achter het hoofd. In de verschijning aan Petrus zijn drie rode spakenbundels geborduurd die aangeven dat een kruisnimbus bedoeld is. Bij de verschijning van de “tuinman” aan Maria Magdalena zijn de rode aanduidingen van

het kruis in de nimbus rond, zoals meestal het geval is. Elders komt bij Christus in de Hoogstraatse paramenten slechts één nimbus voor, in het Laatste Avondmaal op het rugschild van de koorkap. Die nimbus is een ronde schijf waarvan de omtrek naar buiten toe begint te stralen. Dat laatste is misschien toch nog wel verwant met de typische nimbus van stekelstralen van Bartholomeus van de Kerckhoven. Die maakte de nimbus voor Christus met stukjes stugge gouddraad die zo zijn gerangschikt dat ze lijken op de stekels van een egel die zich bol maakt. Deze “egelnimbus” komt wel steeds voor in het vierstel voor

vierstel voor Abt Van Hosden, maar dus niet serieus in de Hoogstraatse “paramenten van Elisabeth van Culemborg”. Bij het borduren van die paramenten zal Bartholomeus van de Kerckhove zelf dus niet gemakkelijk in actie zijn gekomen.

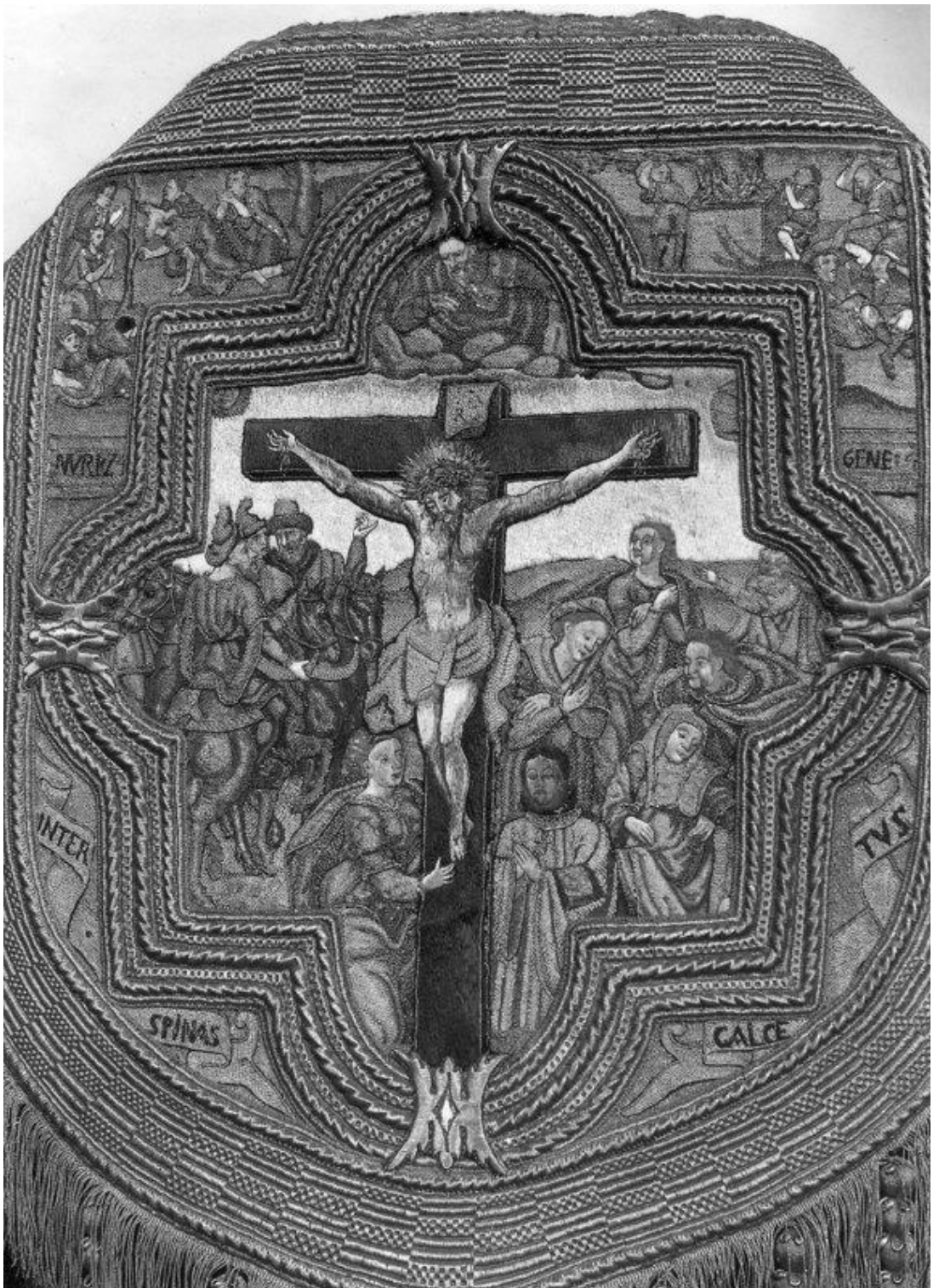
**Rechts: foto
Sofie Nagel**

Het valt bijzonder op dat Abt Van Hosden op zijn koorkapschild een doornen-

kroning liet borduren met hemzelf als knielende toeschouwer, begeleid door zijn wapenschild en zijn - in de context van de doornenkroning toch wel pijnlijke - motto “*INTER SPINAS CALCEATUS*, TUSSEN DE DOORNEN GESCHOEID (lopend tussen de doorns ben ik geschoeid / tussen de doorns kan men maar beter geschoeid zijn - op zijn hoede voor vijanden)”. Prachtig zijn de typologische taferelen links en rechts van deze doornenkroning. Het zijn de bespottung van de naakt liggende Noë en de bespottung van Job op de mesthoop door zijn vrouw.

We zien wel de “egelnimbus” rondom de doornenkroon, en Christus heeft ook een “egelsnor”, maar ik zie geen luie kringellijn. Des te opvallender zijn de vele luie kringellijnen in het hoofdafereel op de rug van het kazuifel voor Van Hosden, een kruisiging, met erboven aan de zijkanten geijkte typologische taferelen, te weten de oprichting van de koperen slang door Mozes en het offer van Isaac. Hier zien we echt een overvloed van kringellijnen, niet in het laatst bij de knielende Abt Van Hosden zelf, die weer is afgebeeld als knielende toeschouwer met zijn motto erbij.

Jammer genoeg is stevig inzoemen nodig op de details goed te zien.

Hier nog enkele voorbeelden:

a. het geblinddoekte hoofd van Christus bij een bespotting op een dalmatiek voor Abt Van Hosde:

Luie kringellijn, egelnimbus, egelsnor.

b. Christus voor Kaïphas: Luie kringellijnen, egelnimbus, egelsnor.

c. Christus ondervraagd door een rechter.
 Annas? **Luie kringellijnen op zomen van het
 kleed van Christus, Egelnimbus en egelsnor.**

**Zie de KIK cliché-nummers (= negatiefnum-
 mers) in de screenprints**

d. Christus wordt afgevoerd
terwijl Pilatus zijn handen
in onschuld wast.

Luie kringellijn op de
zomen van de kleding van
Pilatus, egelnimbus,
egelsnor.

e. Christus laat de meute die hem wil afvoeren uit de Hof van Olijven achterover op de grond vallen. Zie de uitsnede hieronder.

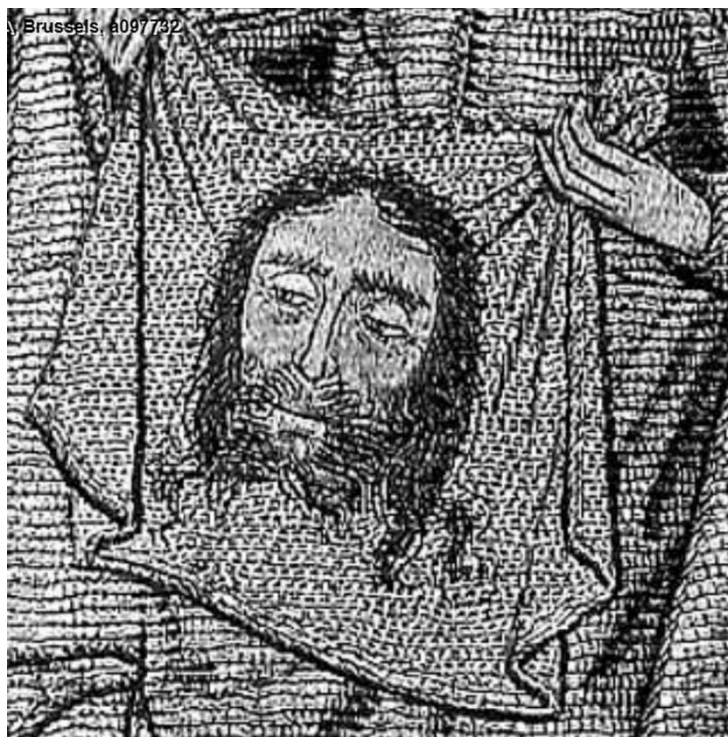

Dit is dus KIK a038089 Weer overduidelijk luie kringellijn, egelnimbus en egelsnor.

2. Een verrassende doek van Veronica voor de abt van Averbode in 1523

Het KIK laat op zijn site ontdekken dat er in de 16^e eeuw zes borduurwerkers uit Lier actief waren voor abten van de abdij van Averbode: Peter van Esbeemde, Frans van Yeteghem, Jan Scherniers, Hendrik Driesschen en de ons al bekende Anthonis en Peter van Roesbroeck. De eerste maakte al in 1523 een koorkap (KIKobjectnummer 59118) in opdracht van Abt Gerard van der Scaeft, die herhaaldelijk ook als ontwerper wordt opgevoerd, wat mogelijk slechts betekent dat hij ontwerpen van kunstenaars beschikbaar stelde, als het al niet helemaal een vergissing is.

Van Esbeemde laat zien dat ook de Christuskop op de doek van Veronica een egelsnor kon krijgen. Zie hieronder, [KIK clichénr. X079405](#)

Vergelijk ook de apostelkoppen van KIK
Clichénr. X079404 hieronder

De andere Lierse borduurwerkers werkten in latere decennia voor Abt Volders. Bij hen komen bij tijd en wijle ook voorkeur voor luie kringellijnversiering voor naast forse gezichten met egelsnorren. Iets van een egelnimbus voor Christus zie ik in de serie hieronder, van de gebroeders Van Roesbroeck, alleen in het eerste plaatje.

3. Een greep uit de productie van de gebroeders van Roesbroeck

a. Het Laatste Avondmaal.

Royaal gebruik van de luie kringellijn, een stukje egelnimbus voor Christus, die een wat slap hangende egelsnor heeft.

(c) KIK-IRPA, Brussels, a079744

b. De Judaskus.

Royaal gebruik
van de luie
kringellijn en een
wat slappe
egelsnor voor
Christus.

c. Christus laat de meute die hem wil afvoeren uit de Hof van Olijven achterover op de grond vallen.

Luie kringellijn voor het gewaad van Christus.
Een wat slappe egelsnor.

d. Kruisdraging.

Alleen voor de
zomen van het
kleed van Christus
luie kringellijnen.
Egelsnor.

4. Een verrijzeniskazuifel uit Soignies

In Soignies wordt een kazuifel bewaard dat met Christuskoppen fraai aansluit op de hier voorafgaande reeksen.

Het Kik geeft als datering 1541-1560 en meldt dat het kazuifel te maken heeft met Koning Philips II (wat zeer nieuwsgierig maakt).

Er is zuinig maar fraai gebruik gemaakt van de luie kringellijn.

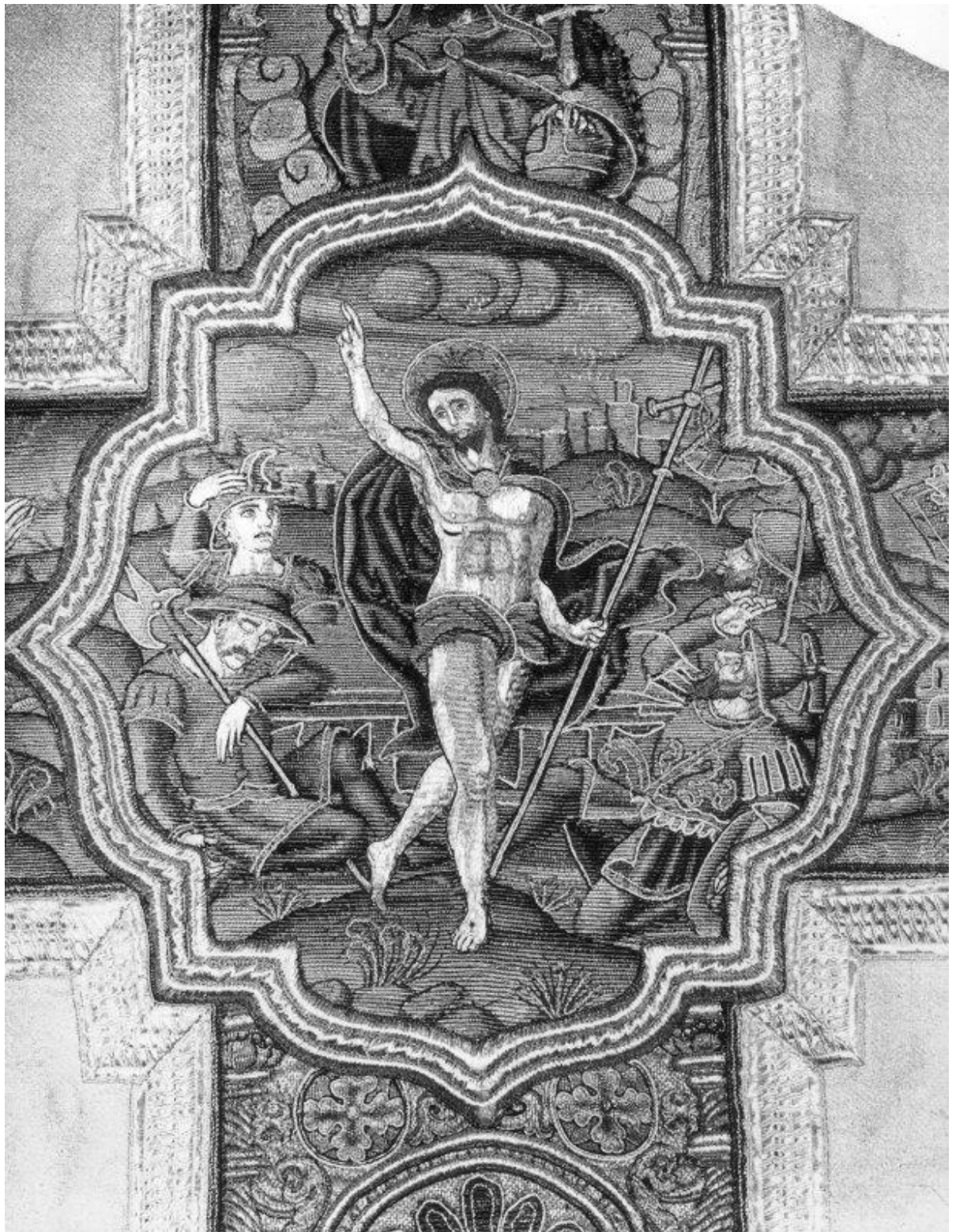
De egelsnoren zijn wel wat uitgezakt.

De nimbi zijn verwant met

die van het Hoogstraats kazuifel waarop de *visitatie* (het bezoek van de zwangere Maria aan haar eveneens zwangere nicht Elisabeth) voorafgaat aan een aantal *verschijningen van de Verrezen Christus* welke ook op het kazuifel van Soigies prijken (in Hoogstraten zonder de Verrijzenis zelf).

KIK Clichénummer B057395

Zie hieronder voor de duidelijke aanduiding van een kruisnimbus, beter dan die aanduiding met rechte spakenbundels in het Hoogstraats tafereel van de verschijning aan Sint Petrus.

Zie ook nog de Christuskop bij de verschijning aan Maria Magdalena Hieronder.

KIK Clichénr. B057437

Net als op de voorkant van het Hoogstraats kazuifel wringt de schijf van de kruisnimbus
Met de tuinmanshoed.

Tot besluit

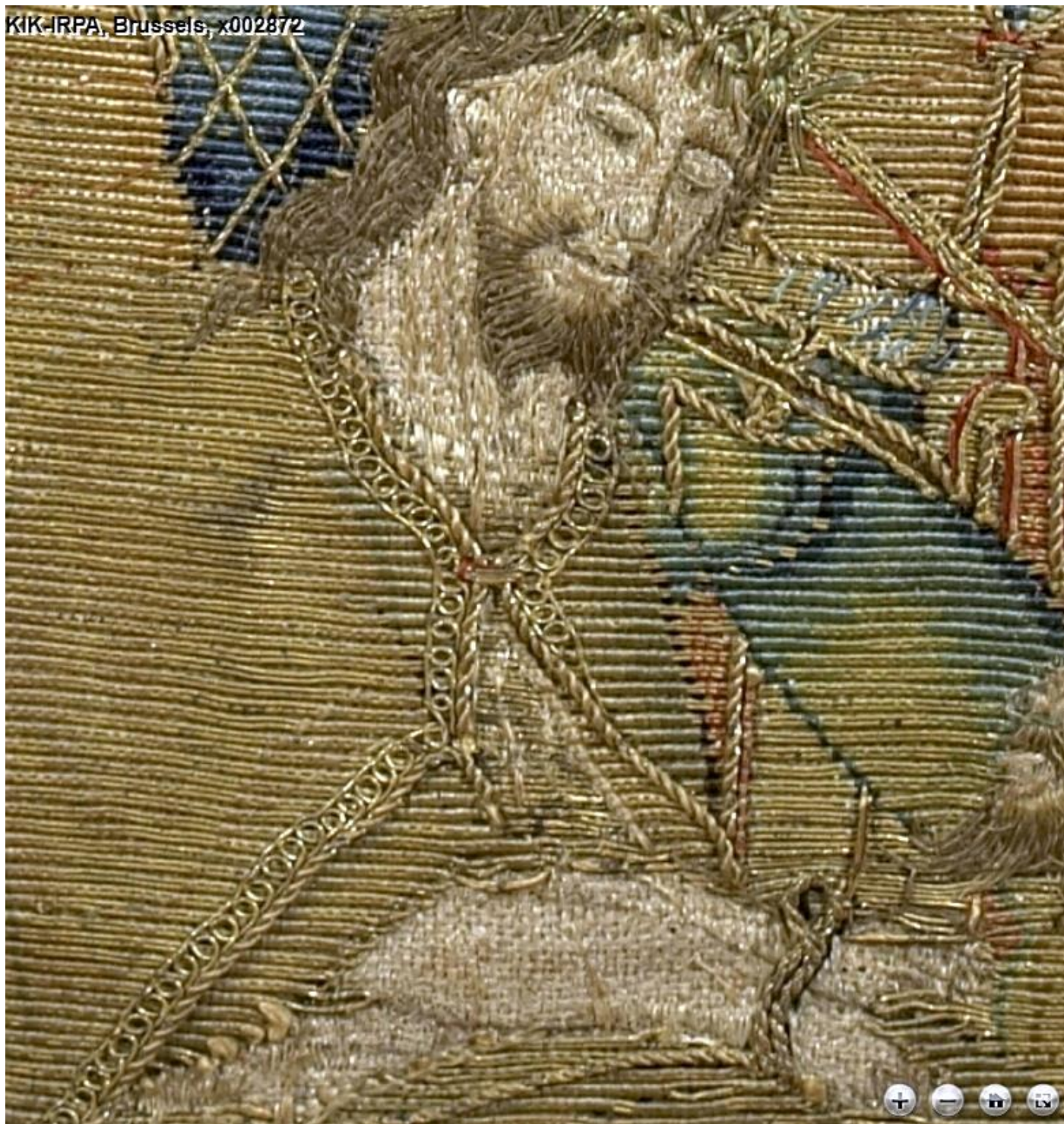
5. Een kazuifel van het Maagdenhuismuseum in Antwerpen

In het onvolprezen Maagdenhuismuseum bewaart men een kazuifel dat afkomstig schijnt te zijn van het Antwerps Knechtjeshuis [KIK objectnr. 146721](#)

De foto's ervan zijn moeilijk scherp te krijgen, maar er zijn enkele prachtige dingen over te melden, waarbij ik me nu beperk tot het tonen van de Christuskoppen in twee taferelen, de doornenkroning en de kruisdraging.

Geen nimbus. Wel royaal toegepaste luie kringellijnen, en fraaie egelsnorren.

x002873

Zou het mogelijk zijn te achterhalen waar iemand begonnen is met het maken van extra fijne soepele gouddraden om die te gebruiken voor luie kringellijnen; hoe en waar die in de mode raakten; waar iemand begon met het borduren van de naar boven uitwaaiende egelsnor of met het “leggen” van de stralen van de egelnimbus, en hoe er telkens mee werd opgehouden?

Jan van Hoek
IJsselstein,
28 maart 2018